

Sociální psychologie 2

Socializace a učení

Mgr. Jan Krása, Ph.D.
Katedra psychologie, PED MUNI

Socializace a učení

- V předchozí prezentaci bylo řečeno, že socializace spočívá v učení a učení se.
- Bylo také řečeno, že učení a vyučování je jednou ze základních adaptací lidského rodu (homininů).

Produktem socializace (učení) jsou různé **vzorce chování (naučené chování), různé kategorie a reprezentace (čili znalosti), soc. role (rolové chování), postoje, hodnoty, ideály, postupy, tabu, hry** ad.

To všechno jsou produkty učení.

Co se v této prezentaci dozvíte:

- Jaké existují druhy učení.
- Jak se různé druhy učení podílí na socializaci.
- V čem je behavioristický přístup k učení nedostatečný.
- Co je to **sociální učení**.
- Co je to přehnaná imitace (*overimitation*) a u jakých druhů se s ní lze setkat.

Druhy učení a sociální učení

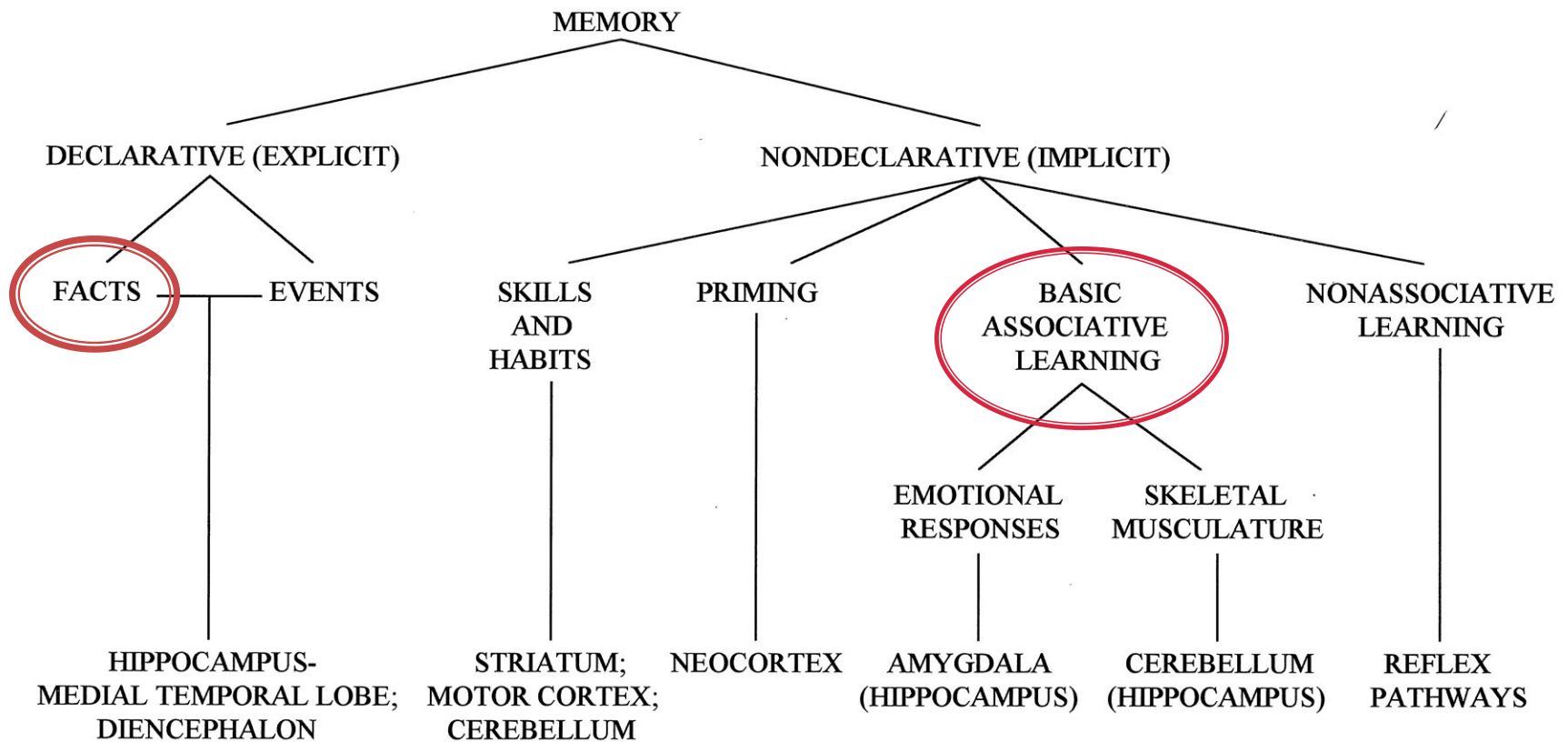
Známy jsou tyto základní typy a mechanismy učení:

1. **Klasické podmiňování čili emocionálně vegetativní učení:** I. P. Pavlov.
2. **Operantní učení** (role sociálního **zpevnění** – srov. roli pochvaly v socializaci): B. F. Skinner.

Komplexnější formy učení:

3. **Nápodoba (imitace chování):** vybírá se část chování modelu: A. Bandura.
4. **Identifikace se vzory (imitace sociální role):** vybírá se model.
5. **Verbální a pojmové učení.** Skrze verbální instrukci, tj. klasické školní „učení“, skrze poslouchání návodů (senzomotorická, verbální, konceptuální a narativní složka kultury).
6. **„Čtení“ médií (knih, filmů, videí, dramát, modelů atd.).**
7. **Kognitivní mapy, učení vzhledem ad.**

Druhy dlouhodobé paměti

dle: Thompson & Kim, 1996

1. Učení podmiňováním a asociativní učení

Asociativní učení je model učení, který mluví o vytvoření spojení (**asociace**) mezi dvěma stimuly nebo mezi vlastním chováním a stimulem.

Behavioristické teorie učení popisují dva druhy tohoto učení:

1.1 klasické a 1.2 operantní podmiňování.

Asocianismus

- Vlastně velmi stará představa, že se zkušenost člověka rozvíjí tak, že se vytvářejí asociace mezi jednotlivými počitky.
- Učení je chápáno jako upevňování asociací. Ebbinghaus svými pokusy s pamětí dokázal, že opakování upevňuje asociace.
- První pádný doklad asociálního učení nabídl I. P. Pavlov v **teorii klasického podmiňování**. I behaviorismus mluví o tvorbě asociací mezi stimulem a odpovědí.

Asociační zákony

Nejdůležitějšími asociačními zákony jsou podobnost, kontrast, dotyk v čase a prostoru a princip kauzality:

- **Zákon podobnosti** – projevuje se například tím, že se nám při pohledu na obraz nějakého známého malíře vybaví představy jeho dalších děl.
- **Zákon kontrastu** – podle něho je představa bílé barvy asociována s černou barvou, podobně jako jsou spojeny představy dne a noci, světla a stínu.
- **Zákon dotyku (kontiguity) v prostoru** – podle něho existují spoje mezi představami, které vznikly na stejném místě. Například potkáme-li člověka, s nímž jsme byli minulý rok u moře, začnou se nám vybavovat zážitky z ložské dovolené.
- **Zákon dotyku v čase** – podle něho jsou vzájemně propojeny představy, které vznikly buď současně (dotyk simultánní), nebo v časové následnosti (dotyk sukcesivní).
- **Zákon příčinnosti (kauzality)** – říká, že si při pohledu na určitý jev snadno vybavíme jeho příčinu. Například vidíme-li hromadu nařezaného dříví, představíme si pilu nebo osoby, které ho pořezaly.

(source: wikipedia: Asocianismus)

Klasické podmiňování

- **Klasické podmiňování (*classical conditioning*):** když pes vidí potravu (NS=Nepodmíněný Stimulus), tak slintá (NR). Když nějaký NS (třeba žrádlo) spojíme s PS (=Podmíněný stimulus), třeba se zvukem zvonku či modrým světlem, tak po dostatečně dlouhém opakování dojde k nové (=Podmíněné) **asociaci** mezi PS a NR a vznikne PR = **podmíněný reflex** (srov. Thorndike, Pavlov).
- <https://www.brainpop.com/games/pavlovsdog/>
- Dojde k nahrazení stimulu. Všimněte si, že **odpověď** (*response*) **je neovlivněna** (proto se někdy označuje jako **teorie nahrazení stimulu**).

CLASSICAL (PAVLOVIAN) CONDITIONING

BEFORE

CS = Conditional Stimulus
Neutral signal
No emotional meaning
no response

US = Unconditioned Stimulus
Trigger for hardwired emotions
related to survival
reflex =
salivation

DURING

CS

+

US

**Reflex or Respondent
Behavior**

repeat many times

AFTER

**Antecedent/
Trigger**

**Conditioned
Response**

1.1 Klasické podmiňování

- Tento druh učení nazývá Helus (2007) **emocionálně vegetativním**, protože při něm zásadní roli hrají emoce a/nebo vegetativní procesy.
- Téměř každý organismus (zvíře i člověk, dokonce i Ploštěnci, resp. Platyzoa) je tomuto druhu učení zcela podroben. Jsme vůči němu zcela pasivní.
- Srov. metody mučení vězňů v procesech v 50. letech.
- Příklady? Např. když se dítě netěší do školy (cítí-li úzkost). Posléze se třeba i samotné slovo „škola“ stane spouštěčem úzkosti. Nebo i něco podobného škole (=proces generalizace).

Behaviorismus

(americký přístup v psychologii)

- J. Watson (1878 – 1958)
- B. F. Skinner (1904 – 1990)
- Behaviorismus byl dominantním přístupem v psychologii (hlavně v USA) po několik desetiletí. Skinner tvrdil, že **chování lidí lze vysvětlit velmi jednoduchými zákony pravděpodobnosti** zesilovanými či tlumenými odměnou, nedostatkem odměny a trestem. Tj. výskyt určitého chování po určitém stimulu lze jednoduše předpovědět – je pravděpodobnostní funkcí.
- Přesun **od experimentů s lidmi k experimentům se zvířaty** (krysy, kočky apod.). Otázkou je však míra zobecnění na člověka.

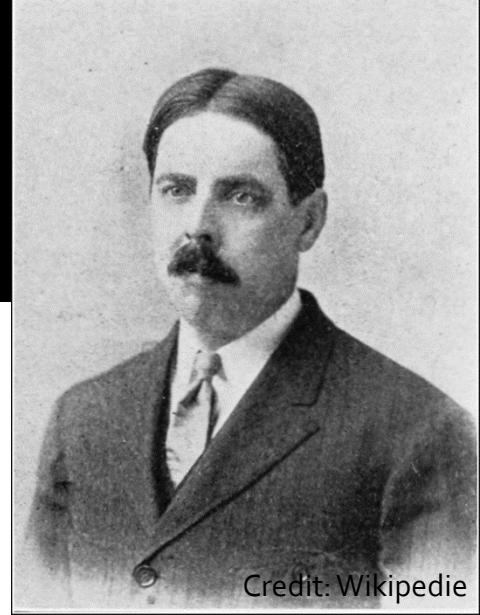
1.2 Operantní podmiňování

Teorie operantního učení bere do hry aktivitu organismu – zpevněno je to spontánní chování, které vede k naplnění nějaké **potřeby** organismu. Skinner rozlišoval: 1. **pozit. zpevnění** (např. pamlsek), 2. **negat. zpevnění** (vyhnutí se ostrému světlu či el. šoku) a 3. **trest** (el. šok, dojde k útlumu trestaného chování).

Všimněte si, že pochvala buduje, zatímco trest zastavuje, ale nic nevytváří (Matějček).

Edward Thorndike

(1874-1949)

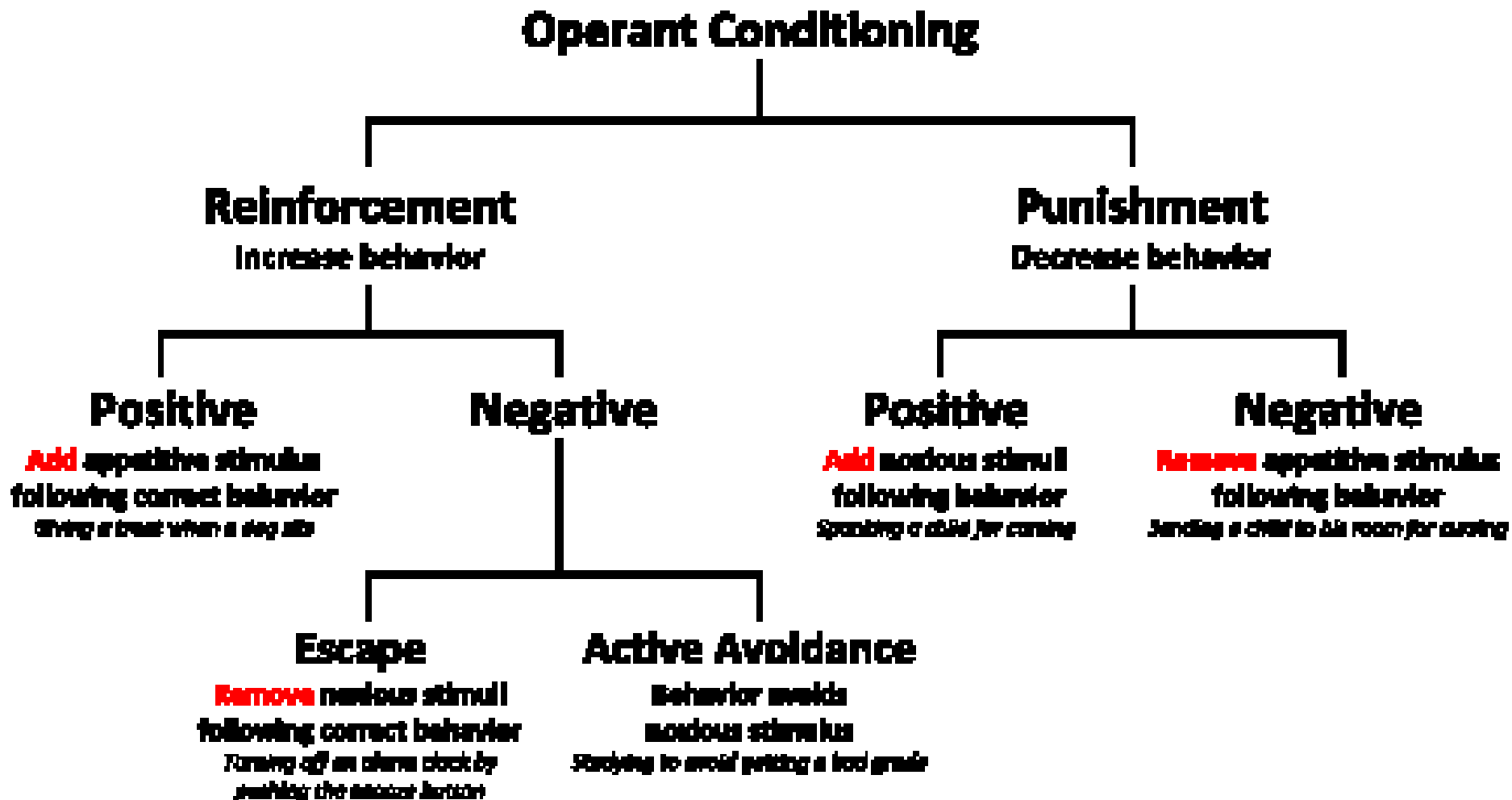

první behaviorista. Pracoval se zvířaty, hlavně s kočkami: „problémové boxy“, kde musela kočka většinou zatáhnout za páčku, aby dostala jídlo.

Z jeho výzkumů i výzkumů jeho následovníků pro učitele vyplývá (Petty, 1996, s. 15):

- **Odměna je mnohem lepším prostředkem zpevnění než trest.**
- **Žáci potřebují za to, že se něčemu učí, odměnu.**
- **Odměna by měla následovat co nejdříve po správné reakci.**
- **Výsledky učení se vlivem opakovaných úspěchů zlepšují.**
- **Nezapomínáme na to, co si opakujeme.**

1.2 Operantní podmiňování

1.2 Operantní podmiňování

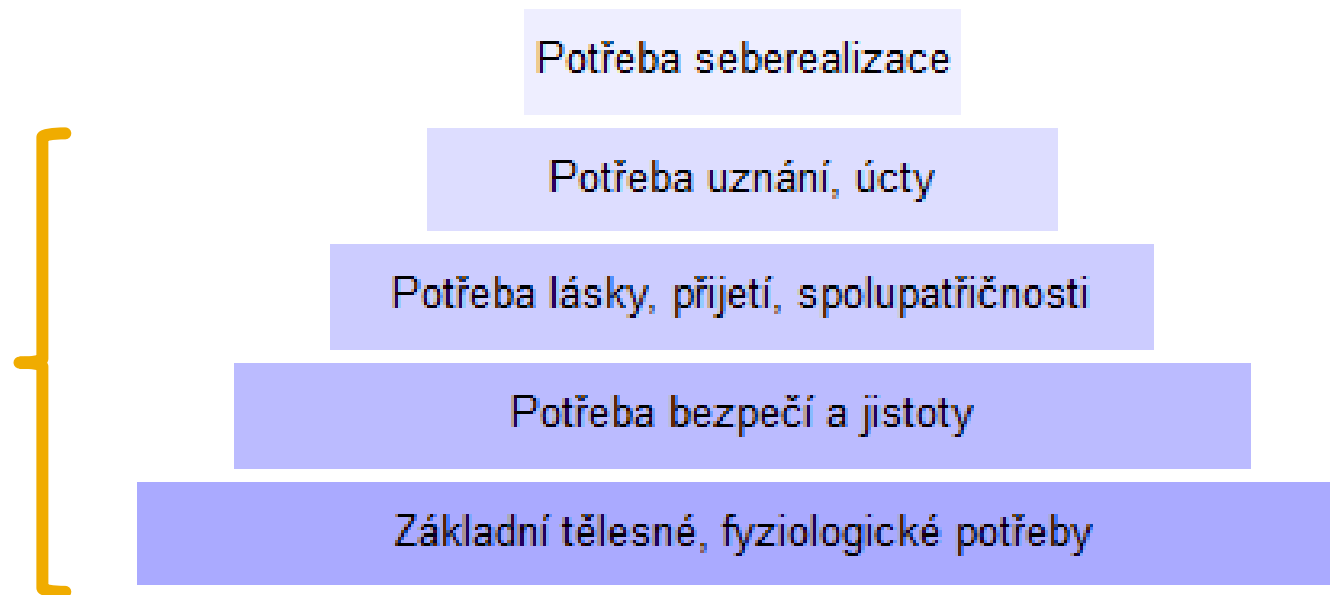
Čili: určité chování (spontánní i iniciované zvenku) se zpevňuje, pokud je odměněno.

Pro člověka je typická až přímo **závislost na sociální podpoře a ocenění (srov. roli pochvaly v přednášce Socializace)**. Různé formy sociální akceptace (úsměv, pohlazení, vlídné či vstřícné slovo, pochvala, dobrá známka) mají na chování většiny dětí posilující účinek, neboť uspokojují sociální potřebu člověka být přijímán a akceptován.

To je ostatně recept na získání srdce (každého?) žáka.

1.2 Operantní podmiňování

Maslowova pyramida potřeb

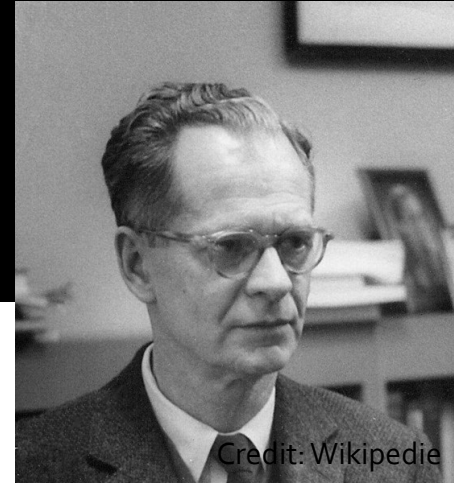

2.-4. úroveň lze nazvat sociálními potřebami.

I základní potřeby jsou však naplňovány v sociálním kontextu.

Burrhus F. Skinner

(1904 – 1990)

Radikální behaviorista: Chování organismu je důsledkem historie prostředí, v němž žijí, a to cestou zpevnění.

Využití holubů:

https://www.youtube.com/watch?v=QgjUuW_gaBU

Holuby hrají hru:

<https://www.youtube.com/watch?v=vGazyH6fQQ4>

Jedinec generuje operanty (*různá chování*) a prostředí dělá *selekcí* (asi jako Darwinova teorie přirozeného výběru).

Kdy se uplatňuje klasické a operantní podmiňování ve školní výuce, popř. ve výchově vůbec?

Dominuje učení do jednoho roku

Při pochvale

Při hrůzovládě

Při zvonění

Speciální pedagogika (práce s MP, s PAS atd.).

Vůně třídy, školy, opakované vtipy atp.

Co je špatně s behaviorismem?

Lze si položit otázku:

Jsou v repertoáru našeho chování pouze ty projevy, za které jsme byli nějak odměněny?

(Helus, 2007)

Co je špatně s behaviorismem?

- Že je to vzhledem k moci jedince vnější (téměř až fyzikální) proces, který není nijak závislý na vnitřních procesech jedince (jako je paměť, vůle, předjímání událostí apod.).

Co je špatně s behaviorismem?

- Učení popisované behaviorismem se vlastně neděje se záměrem jedince, ale tak nějak **automaticky**. Jedná se tudíž o **nevědomé** a tedy i neovlivnitelné procesy.
- My sice můžeme vědomím sledovat tento proces učení se: např. že se něco ne/naučíme rychle,
- ale tento automatický systém si např. nemůžeme vypnout.

Co je špatně s behaviorismem?

- Takové učení **není individuálně specifické** (stejně podmínky vedou ke shodným výsledkům; téměř i mezidruhově).
- Proces školního vzdělávání ale takto jednoduchý není.

Co je špatně s behaviorismem?

- Navíc behaviorismus nepracoval s myšlenkou vývoje psychiky – stejné zákony platily pro dítě i dospělé (měnila se jen intenzita nikoli struktura).

Co je špatně s behaviorismem?

- Je to takový fyzikalismus v psychologii. Je přesříliš zjednodušující (nevyhovuje to současnému poznání komplexity lidské mysli):

Co je špatně s behaviorismem?

Daniel Dennet (2017, s. 97-99) píše o čtyřech stupních vědomí:

1. Darwinovští tvorové – jejich kompetence jsou **geneticky** předdefinovány a fixovány. Jejich genotyp je testován přirozeným a pohlavním výběrem skrze fenotyp.

2. Skinnerovští tvorové – ke své hard-wired struktuře mají i schopnost měnit své chování na základě **vlivu zpevnění** (tj. pochvaly a vyhnutí se nepříjemnému). Tato kompetence nevyžaduje žádné porozumění. Je to učení se pokus-omyl. Optimalizují se nedokonalosti genomu.

Co je špatně s behaviorismem?

3. Popperovští tvorové – tvoří si **reprezentaci světa** v takové podrobnosti, že jim to umožňuje dopředu testovat výsledky určitého chování. Těží z prostředí informace.

Ačkoli vždy musí nakonec jít do reálného světa a tam dané chování testovat, nezkoušejí svoje chování úplně naslepo, ale s „promyšlením situace dopředu vzhledem k ziskům a rizikům“. Prohlédne místo dopadu, než vyskočí. Batole, dávno předtím, než zjistí, že to tak dělá, umí těžit z této kompetence, aniž by to vyžadovalo porozumění (je to automatické!).

Již potřebují sémantickou paměť.

Co je špatně s behaviorismem?

4. Gregoryovští tvorové (Richard Gregory) – my, lidé (+ v zajetí chování inteligentní tvorové?).
Naši mysl a náš svět jsme vybavili abstraktními i hmatatelnými **nástroji myšlení** (*thinking tools*): uzel na kapesníku, vrubovka, mapy, aritmetika, encyklopedie, knihovny, demokracie, mikroskopy, zápisník, počítač... systematické zkoumání možných řešení jednoho problému, práce s pamětí a s reprezentacemi vyššího řádu (specifické vyhledávání, pamatování ...).

Co je špatně s behaviorismem?

To, co zkoumal behaviorismus je sice více méně platné, ale nedostačující. Proto je vhodné znát i něco více než behaviorismus.

Behavioristické pojetí bylo kritizováno na počátku 60. let minulého století. Konec behaviorismu vedl k tzv. **kognitivní revoluci**.

- Do zhruba 60. let 20. století byla psychologie v USA ovládána **behaviorismem**. Behaviorismus torpédoval nejprve N. Chomsky (1959): behavioristická teorie nemůže vysvětlit osvojení si řeči.
- Př. *overregulation error*: Můžu si to vezmout? Já budu jít. Ona tam šela. Plurál hrochy (místo hroši). Kůňátko, slepátko, ovčátko, kravátko.

Dalším „úderem“ pro behaviorismus pak byly výzkumy A. Bandury (1961): **děti se učí i jen prostým pozorováním okolí, aniž by muselo docházet ke zpevnování (opakováním či odměnou).**

Sociální učení

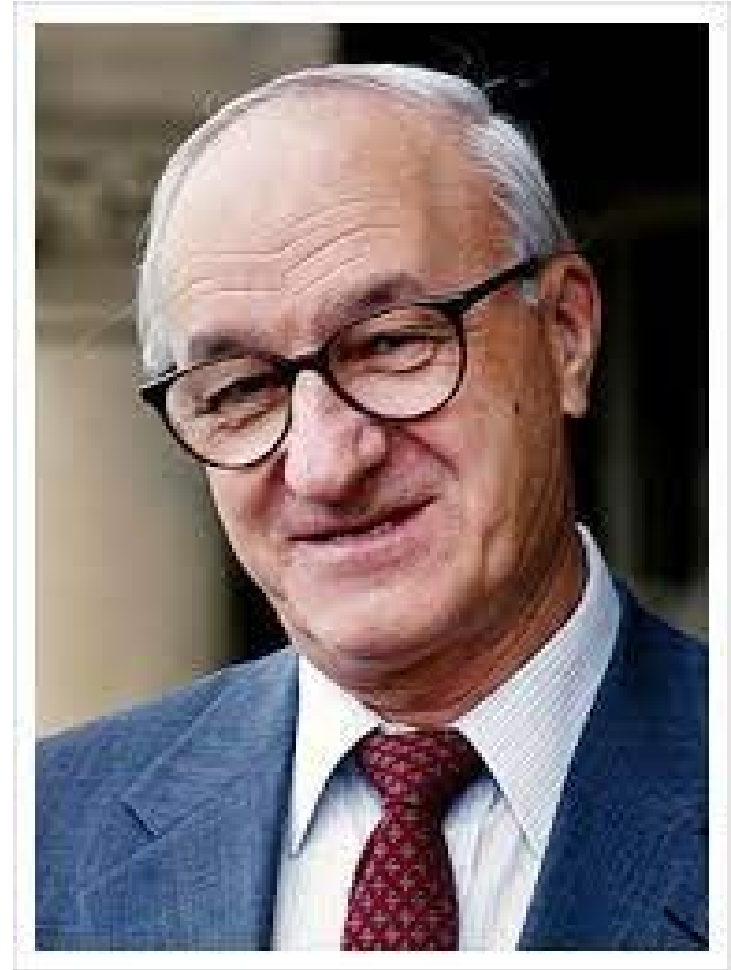
- Termín ***sociální učení*** překonává behavioristické teorie, podle kterých bylo chování výhradně výsledkem zpevnování (opakování a odměna).
- V širším významu znamená soc. učení každé učení v sociálním kontextu.
- V užším významu znamená soc. učení jen imitaci (výzkumy A. Bandury).

Teorie sociálního učení

- **Sociální učení** v širším významu je proces, který probíhá v sociálním kontextu skrze **imitaci** či přímou **verbální instrukci**, často bez **opakování** (oproti teorii **klasického podmiňování**) či bez **odměny a trestu** (oproti teorii **operantního učení**).
- Tzn. že dítěti (komukoli) stačí, aby vidělo nějakou činnost (postoj, roli, apod.) třeba jen jednou a reprodukuje ji (resp. umí ji), aniž by ji opakovalo, či za její vykonání bylo odměňováno.
- Dokonce se jedinec naučí upravit svoje chování, když jen vidí, jak je někdo jiný za nějakou činnost odměněn či potrestán. (Takto komplexní proces nelze **behavioristickou teorií učení** nijak vysvětlit!)

Social learning theory teorie sociálního (observačního) učení

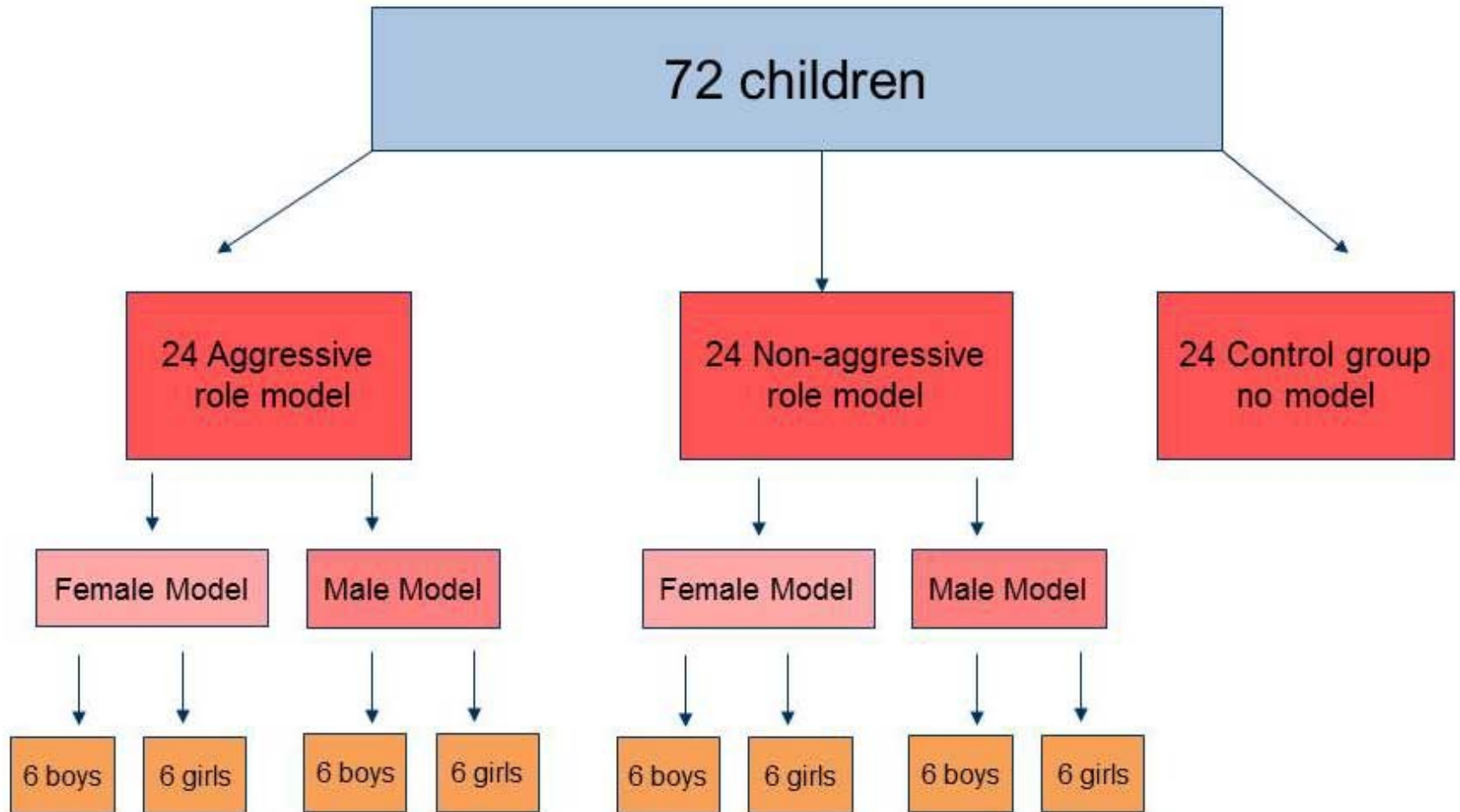
- **Albert Bandura (1925 – 1921)**
- Výzkumy (1961, 1963, 1971).

Bandura (1961) – Bobo doll experiment

<https://www.youtube.com/watch?v=zerCKolRj>
p8

A. Bandura – Bobo doll experiment

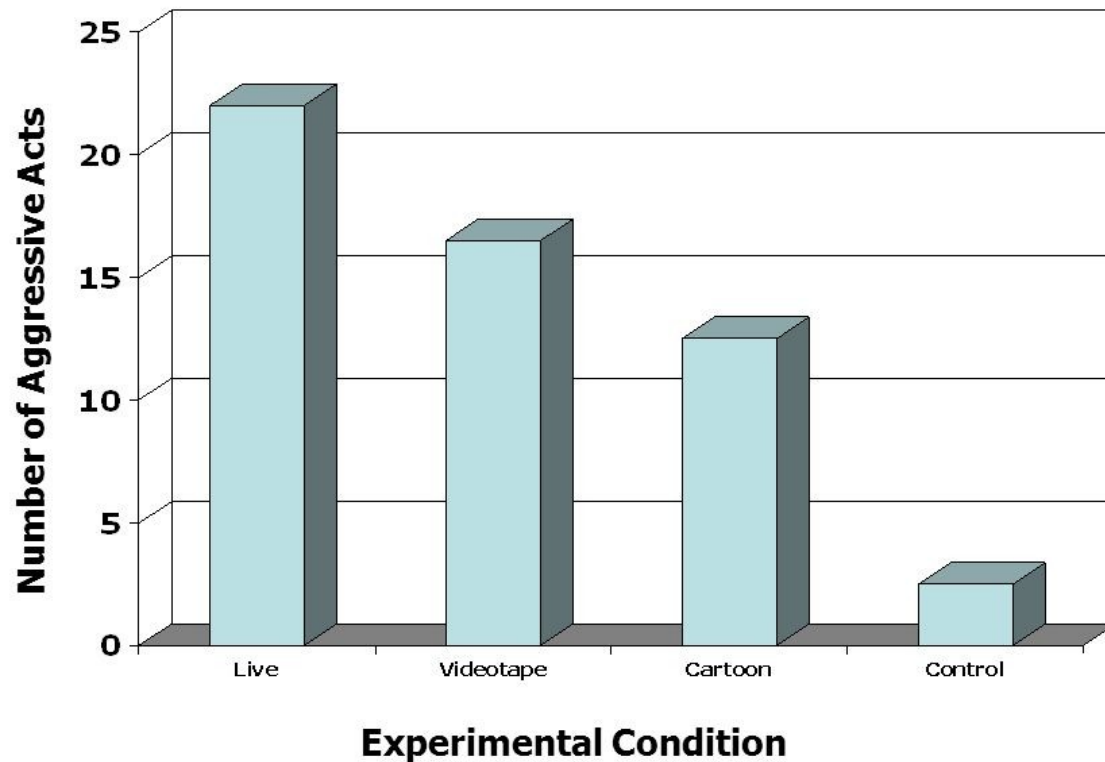
Albert Bandura (1961, 1963):

Lidé se učí nejen odměnou/trestem za nějaké chování a opakováním (behaviorismus a podmiňování), ale i tím, že vidí, jak se někdo druhý v určité situaci chová (popř. i jak je někdo odměňován/trestán za určité chování). =

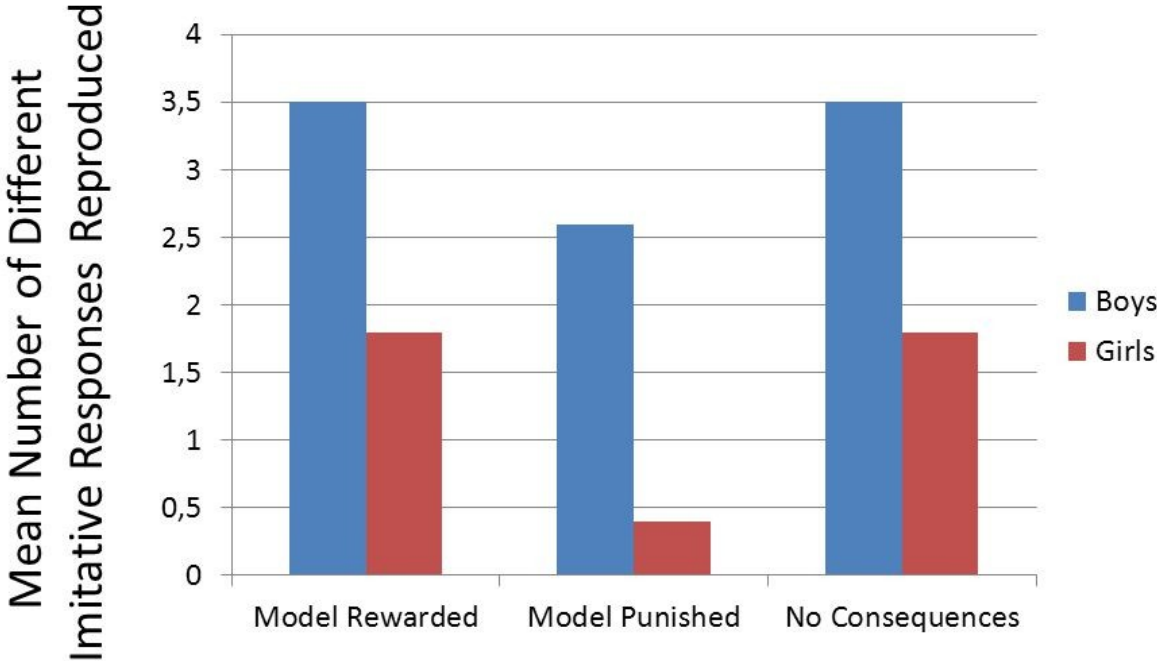
observační učení (mj. se předpokládá komplexní kognitivní systém).

Podstatou popperovského tvora je i schopnost vhledu do situace pro klíčové informace: např. sledovat někoho jiného, jak vykoná plánovanou činnost.

Bobo Doll Experiment Results

Bandura's Bobo Doll Study Results

Otázka

- Jak to, že děti nejsou stále agresivnější, když zobrazovaného násilí v médiích přibývá?

3. Imitace

Dítě napodobuje cokoli, zvláště pohyby a postupy které vedou k naplnění jeho **potřeb**. Napodobuje i zdánlivě neúčelné vzorce chování, které používá v rámci hry nebo explorační okoli.

Nápodoba může být vědomá, ale i nevědomá.

Srov. nevědomou *pohybovou konformitu* v davu (*elevator experiment*).

https://www.youtube.com/watch?v=aOOsfkM-nGQ&ab_channel=RavenChai

Ontogeneze imitace – novorozenci

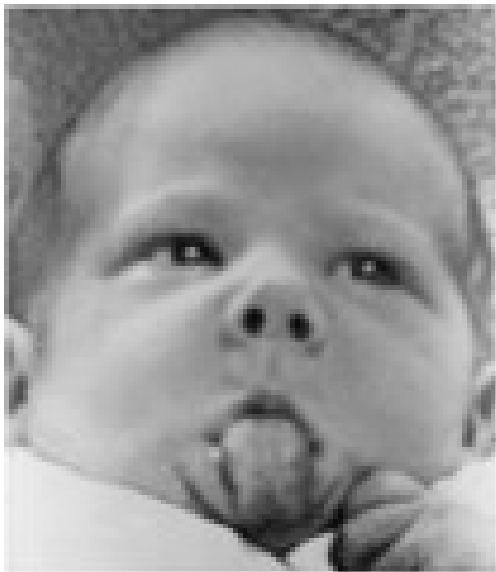
3. Nápodoba (imitace), typ sociálního učení.

Dítě imituje chování dospělého (často bez odměňování).

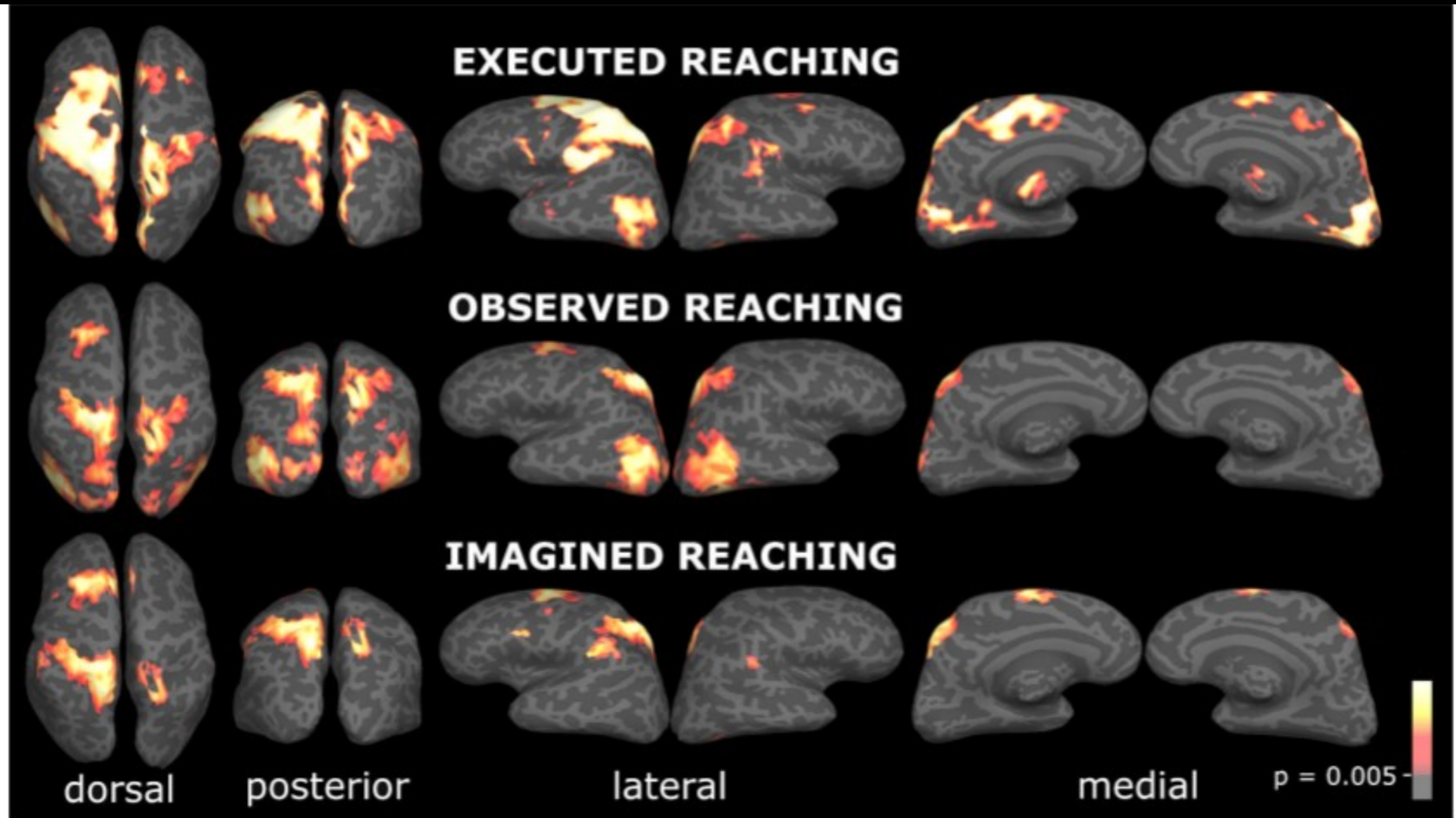
Nejprve reflexivně (1. a 2. měs.): **novorozenecká imitace**: dítě opakuje grimasy obličeje (hlavně vyplazení jazyka – Meltzoff & Moore, 1977; Abravanel & Sigafos, 1984). Brzo mizí.

Vyskytuje se i u primátů (Bard, 2007; Ferrari et al., 2006).

Význam?: Má se za to, že je to adaptace na sociální život ve chvíli, kdy dítě nemá jiné prostředky soc. komunikace (zrcadlí chování matky, čímž upoutává její pozornost – Bjorklund, 1997). Děti, které více imitují, mají více soc. interakcí s matkou (Heimann, 1989).

Role zrcadlových neuronů v mozku

Gratacós, 2022, www.ernestoprietogratacos.com

Ontogeneze imitace – starší kojenci

Starší kojenci se zapojují do vzájemné imitace (*mutual imitation*), kdy rodič napodobí dítě, a to napodobí rodiče atd. (Piaget, 1962). Dítě se neučí nic nového, ale posiluje soc. vazbu s rodičem (Nagy & Molnar, 2004).

Ontogeneze imitace – starší kojenci

- Jakmile kojeneček pochopí intencionalitu (záměrnost) chování druhých, začne imitovat takové chování, které je záměrné:
- Výzkum (Carpenter et al., 1998): 14-18 měsíční batolata sledovala dospělého, který něco dělal s objektem. Některé činnosti vzhledem k objektu byly záměrné a jiné nezáměrné, což dospělý určil verbálně. Batolata imitovala dvakrát více záměrné činnosti oproti nezáměrným.

Ontogeneze imitace – dvouletí

- Mnoho dvouletých a většina mladších dětí je v sociálním učení selektivních: nejprve rozpozná cíl modelu a nekopíruje nutně všechny nadbytečné činnosti k dosažení cíle (Machluf & Bjorklund, 2015; McGuinan & Whiten, 2005).
- Tomu se říká **emulace** (oproti **imitaci**). Někdy je to překážkou osvojení si složitějšího chování.
- Stejně postupují i šimpanzi (Horner & Whiten, 2005).
- Co a kdy jako učitelé chceme po žácích: emulaci či imitaci?

Ontogeneze imitace – tříletí

- Během třetího roku se situace mění: tříletí již začínají imitovat chování modelu včetně irelevantních činností vzhledem k cíli (Horner & Whiten, 2005; Lyons et al., 2007).
- Dochází k *overimitation* (**přehnané imitaci**).
- Ta převládá během předškolního věku a trvá v určitém kontextu až do dospělosti (McGuinan et al., 2011).
- U primátů se setkáváme s jen emulací, nikoli s přehnanou imitací. Jedná se tedy asi o adaptaci specifickou pro člověka (resp. všechny **homininy**).
- Srov. když se dítě naučí zcela náhodné chování, které jsme udělali mimoděk (např. zvuk, obličej, pohyb ruky).

Overimitation u člověka!

Přehnaná imitace (*overimitation*) = imitace i zcela zbytečných pohybů při učení se (napodobování) nějaké činnosti.

Overimitation u dítěte:

- <https://www.youtube.com/watch?v=2oSmxnD9cw> (Lyons et al., 2007)
- <https://www.youtube.com/watch?v=uVjoF1X4bLQ> (přednáška Dereka Lyonse)

Overimitation u ostatních primátů?

Rozdíl mezi šimpanzem a člověkem a ne/průhlednou situací:
https://www.youtube.com/watch?v=JwwclyVYTkk&ab_channel=twmanne

Mladý bonobo:
<https://www.youtube.com/watch?v=4emBVWQmGos>

U ostatních primátů ani jiných tvorů (pes, holub) nedochází k **overimitation**.

Bonobové imitují, ale pouze akce nezbytné k získání potravy.

Jsou tedy primáti mazanější než lidé?

Srov. dítě v 1.-2. roce: také se při učení nechá unést příliš svými potřebami a žádostmi.

Overimitation

- Jedná se o kulturní univerzálii – i např. děti jihoafrických Křováků uplatňují *overimitation* (Nielsen & Tomaselli, 2010).
- Starší děti (6-13) **imitují více** než mladší děti (2-5)! (Frick, Clément & Gruber, 2017)
- Chlapci imitují více než děvčata (Frick, Clément & Gruber, 2017).
- Ačkoli děti jsou schopny rozeznat zbytečnost akcí, mají za to, že to tak měly udělat (vliv sociální konformity?).

Proč u lidí dochází k overimitation?

- Při sociálním učení jde sice o to „jaký cíl“, ale hlavně jde o to „jakou cestou“.
- Celá kultura je o tom dělat věci rituálním (=socializovaným) způsobem. Srov. hry. Např. získání poháru na olympiádě.
- Transmise kultury je díky přehnané imitaci u člověka mnohem efektivnější než u primátů.
- Souvisí to se sociální konformitou (viz prezentaci Sociální konformita).

Místo imitace v lidském životě

- Kultura dnešní je imitace kultury předešlé (našich rodičů, učitelů a dalších známých osob).
- Proto se kultury mění, protože imitace čehokoli podléhá přirozenému (nikoli pohlavnímu) výběru.

Místo imitace v lidském životě

Imitace sociálního chování:

- Během svého života imitujeme různě velké prvky chování od druhých (od jednoduchých grimas a gest po složité způsoby komunikace, vyjednávání nebo sebeprezentace).
- Dalo by se říci, že jsme složeninou imitací druhých (samozřejmě vedle některých vlastních autentických projevů).

Místo imitace v profesním životě učitele

- Imitace souvisí s hraním rolí a tedy i s **herectvím**.
- Učitel je jedna z nejšíře známých profesních rolí, neboť každý má s touto profesí dlouholetou zkušenost (každý chodí do školy). Tzn. že každý má mnoho vzorů profesní role učitele, které může imitovat: může si vybírat. Jiné profesní role nejsou tak dobře známé.
- Je vhodné (např. z hlediska duševního zdraví i z hlediska vývoje sociální kompetence) roli učitele hrát, než se s rolí učitele identifikovat. Umožňuje nám to odstup od role, svobodu střídat role a tím být autentický/á.
- Učitelé, protože jsou všem na očích a musí se pořád nějak chovat, mohou mít tendenci k identifikaci s rolí.

- Odbornost učitele se v jednom z aspektů blíží odbornosti herce (znalost scénáře hodiny, slov, akčnost, gestická a mimická zdatnost, schopnost reagovat na nečekané události). Srov. přípravu učitelů v Čes. Budějovicích.
- Herectví dává svobodu být kýmkoli, jakýmkoli učitelem.

4. Identifikace (pojem z psychoanalýzy)

Primární identifikace s **objektem** – s prsem, s matkou, s okolím (srov. příběh seberozpoznání šimpanzice Washoe).

Sekundární identifikace (opuštěním primární identifikace při separaci od **objektu** a vzniku **self**).

1. Narcistická (forma regrese = id. se ztraceným objektem)
2. **Částečná** (id. s vůdcem a id. s druhými na základě obdivu či společné vlastnosti, např. poslechu urč. typu hudby, se skupinou, srov. sociální sebekategorizaci) – vznik charakteru ega (osobnosti). Částečná id. hraje zásadní roli v sociální psychologii: např. soc. koheze, soc. konformita ...

- Batolata, předškolní i mladší školní děti se častěji identifikují s různými idealizovanými postavami. Např. z filmů, knih, her. Takto tráví většinu svého času ponořeny do různých postav (princezen, králů, kouzelníků atd.).
- Srov. velmi častou identifikaci batolat se zvířaty. Kde se bere? Čemu slouží? – Je pozoruhodná.

